

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Збірник наукових праць
Рівненського державного
гуманітарного університету

**Актуальні
проблеми
сучасної
філології**

МОВОЗНАВЧІ СТУДІЇ

Випуск XVIII

*Наукові записки
Рівненського державного
гуманітарного університету*

Рівне–2010

ББК 81 Збірник наукових праць Рівненського державного гуманітарного університету.
А 43 Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії.
4 Вип. 18. – Рівне: РДГУ, 2010. – 265 с.
УДК
811.161.2

У збірнику, присвяченому 70-річчю видатного сучасного вченого-лінгвіста, академіка АН ВШ України, доктора філологічних наук, професора Каленика Федоровича Шульжука, вміщено статті науковців Рівненського державного гуманітарного університету та інших провідних вишів України з актуальних проблем граматичної будови української мови. У полі зору дослідників питання синтаксису, морфології, лексикології, мовної освіти тощо.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів філологічних факультетів, учителів української мови.

Редакційна колегія:

Головний редактор	Шульжук Каленик Федорович, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету, дійсний член Академії наук вищої школи України
Заступник головного редактора	Степанова Ольга Іванівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету

Члени редакційної колегії:

1. **Архангельська А.М.**, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри загального мовознавства та славістики Рівненського інституту слов'янознавства Київського славістичного університету.
2. **Вихованець І.Р.**, член-кореспондент НАН України, доктор філологічних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту української мови НАН України (м. Київ).
3. **Вокальчук Г.М.**, доктор філологічних наук, доцент кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету.
4. **Загнітко А.П.**, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Донецького національного університету.
5. **Кірілкова Н.В.**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету.
6. **Кузьмич О.О.**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету.
7. **Мандрик Н.В.**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри методики викладання та культури української літератури Рівненського державного гуманітарного університету.
8. **Мірченко М.В.**, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Волинського національного університету імені Лесі Українки.
9. **Тищенко О.В.**, доктор філологічних наук, професор, проректор з наукової роботи Рівненського інституту слов'янознавства Київського славістичного університету.
10. **Шкарбан Т.М.**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету.
11. **Шульжук Н.В.**, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри методики викладання та культури української мови Рівненського державного гуманітарного університету.

Упорядник: Степанова О.І.

Друкується за рішенням вченої ради
Рівненського державного гуманітарного університету
(протокол № 10 від 30.04.2010 р.)

Адреса редакції: 33000, м. Рівне, вул. С. Бандери, 12. Рівненський державний гуманітарний університет.
(вул. Остафова, 31; кафедра української мови)

1) темпорально-означальні: Кулемет зробив паузу, і тоді залунали автомати наших розвідників, що лилися позад нас (І. Багмут); А невдовзі й вечере, й збіжить оцей день, ще один день, який відмежовує нас від війни і розлуки (О. Гончар);

2) темпорально-об'єктні: Вони летіли, здається, зовсім повільно, один за одним, п'ять-шість світлячків, і було важко повірити, що кожен такий світлячок – смерть (І. Багмут); Назустріч їй вийшла з двору людина у військовому, і вже вона пізнала Мусія, якого не стрічали від дня свого одруження (Ю. Яновський);

3) зіставно-протиставні - означальні: Проте думками своїми він був, звичайно, далеко від овечок, а норов цей Тимко справді мав такий, що від батькового батога він міг податися світ за очі (І. Драч); Сльозами вмивалася Ольга, а сумні пісні, що їх співали дівчата, вбираючи до вінця молоду, краяли їй серце (А. Шиян);

4) зіставно-протиставні - об'єктні: Це було порушення дисципліни, наказу, але ж Василь, либонь, і не знав, що таке наказ (Ю. Мушкетик); Єдиної точки зору в поясненні цього феномену немає, але усіх цікавить, що думають з цього приводу космонавти (З журналу);

5) причиново-наслідкові - означальні: Традиція Шевченкова виявилась напрочуд живучою і багатоплідною, і сам він ніби продовжував себе в новій українській літературі, що так бурхливо розвів'ється після нього (О. Гончар);

6) причиново-наслідкові - об'єктні: Платон подумав про те, що зараз зустрінеться з Всеславою і Дмитром, і серце його пришвидшено забилося (П. Гуріненко); Вино ще бушувало в жилах, і Лец-Отаманів, уявляючи, як буде здивована з цього Ніна Григорівна, злорадно посміхнувся (П. Панч).

Такі ж сполучення центральних зовнішніх і центральних внутрішніх семантико-синтаксичних відношень функціонують у різновидах СКСП, у яких на внутрішньому рівні членування виявляються однакові семантико-синтаксичні відношення.

У центральних семантичних різновидах СКСП

встановлення семантико-стилістичних відношень на зовнішньому рівні членування не викликає труднощів, а на внутрішніх рівнях воно пов'язане безпосередньо з центральними і периферійними видами підрядних, які функціонують у СКСП. На нижчих рівнях членування в СКСП виявляються ті ж самі семантико-синтаксичні відношення, що і на вищих, тому визначені нами шість ієрархічних семантико-синтаксичних відношень становлять їхнє ядро у досліджуваній багатокомпонентній конструкції.

Зазначені сполучення центральних зовнішніх і центральних внутрішніх відношень охоплюють абсолютну більшість формально-граматичних різновидів моделі складних конструкцій з сурядністю і підрядністю, вони є тією основою, на базі якої розвивається розгалужена семантична система багатокомпонентної конструкції з сурядно-підрядною структурною схемою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис. – К.: Либідь, 1993. – 367 с.
2. Вихованець І.Р. Типологія семантико-синтаксичних відношень // Українська мова. Теорія і практика: Тематичний збірник наукових праць. – К.: Інститут системних досліджень освіти України, 1993. – С. 7–10.
3. Загнітко А.П. Закономірності формальної і смислової організації складного речення // Лінгвістичні студії: Збірник наукових праць. – Вип. 2. – Донецьк: ДонДУ, 1996. – С. 17–27.
4. Русская грамматика. – В 2-х т. – М.: Наука, 1980. – Т. 2. – 709 с.
5. Шульжук К.Ф. Складні багатокомпонентні речення в українській мові. – К.: Вища школа, 1986. – 183 с.
6. Шульжук К.Ф. Структурно-семантичні параметри складного речення // Слов'янський вісник: Міжвідомчий науковий збірник. – Вип. 1. – Рівне, 1998. – С. 219–223.

SUMMARY

The article devoted to exploration the semantic-syntactical structure of complex construction with subordination and coordination in modern Ukrainian.

УДК 811.161.2'367.335:811.161.2'37'367

Юлія РИЧАГІВСЬКА

ТИПИ СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНИХ ВІДНОШЕНЬ У СКЛАДНОМУ РЕЧЕННІ ВІРШОВОГО ЖАНРУ

Статтю присвячено проблемі функціонування складного речення в поетичному мовленні, зокрема встановлено центральні/ периферійні типи семантико-синтаксичних відношень між компонентами складних конструкцій віршового жанру.

Ключові слова: складне речення, семантико-синтаксичні відношення, семантичні/асемантичні сполучення

ки.

Сучасній науці властива орієнтація на цілісне уявлення про будь-яке явище. У світлі актуальних проблем лінгвістики до перспективних належить комплексне дослідження структури й семантики складного речення, з'ясування його специфіки в різних стилях і жанрах. Теоретичні основи вивчення складного речення в такому аспекті в українському мовознавстві закладено працями І. Р. Вихованця, А. П. Грищенко, С. І. Дорошенка, К. Ф. Шульжука та ін. Системний аналіз багатокомпонентних конструкцій сучасної української мови започатковано дисертаціями К. Ф. Шульжука, О. О. Кузьмич, Т. М. Шкарбан, С. В. Давнюк. Потребують розгляду в цьому аспекті складні синтаксичні одиниці, які функціонують у різних стилях і жанрах.

Будова СБР (складне багатокомпонентне речення) і будова складного елементарного речення суттєво різняться. На думку В. А. Белошапкової, відмінність полягає не так у кількісному складі, як у принципі організації та якості компонентів, які утворюють конструкцію. У складних елементарних реченнях компоненти співвідносні з простими реченнями. У СБР зазвичай один із компонентів структурно відповідає схемі складного речення і передбачає виділення у своїх межах інших компонентів [1, с. 59]. Така відмінність формально-граматичного плану позначається і на семантико-синтаксичному рівні. Про залежність семантики речення від будови Н. Ю. Шведова зазначає: „Грамматична організація речення ... є чинником, небайдужим для семантичної структури побудованого за цією схемою речення” [9, с. 46]. Неієрархічний характер семантико-синтаксичних відношень у складному елементарному реченні спричинює його двокомпонентна структура, у центрі якої перебуває сполучник чи його еквівалент, що об'єднує дві предикативні одиниці. Ієрархічний / неієрархічний характер відношень у СБР зумовлений одномірністю / багатомірністю їх будови, яка залежить від структурних особливостей синтаксичної одиниці та значною мірою від жанрової специфіки тексту. Беручи за основу таке трактування, з'ясуємо типи семантико-синтаксичних відношень у складному реченні поетичного мовлення.

У складнопідрядних реченнях два різновиди семантико-синтаксичних відношень: прислівнопоширювальні й детермінантні. У плані синтаксичної номінації ці два типи речень, як зазначає Н. В. Гуйванюк, протиставлені, оскільки „речення з детермінантним зв'язком відображають відношення між двома ситуаціями дійсності, тимчасом як речення прислівного типу не відображають таких відношень, а є ніби розгорнутою предикативною характеристикою одного з членів головної частини” [7, с. 164].

Відзначимо відсутність єдиної класифікації семан-

тико-синтаксичних відношень у біпредикатних реченнях із підрядним зв'язком. [3; 4; 11]. В основу аналізу ми поклали класифікацію семантико-синтаксичних відношень, запропоновану І. Р. Вихованцем [4 с. 48–52].

На етапі семантико-синтаксичного аналізу актуальності набуває вивчення семантичних сполучників та асемантичних сполучних засобів.

Тривалий час науковці визначали сполучник як службову частину мови, що не має „виразно виявленої самостійної семантики”, передає „лише формальну, синтаксичну перспективу, не створюючи, в основному, на відміну від прийменника, перспективи в змісті речення” [8, с. 334]. Ще В. О. Богородицький уперше звернув увагу на те, що сполучники слід розглядати не лише як формальні засоби зв'язку частин складного речення.

Традиційний погляд на сполучник як формальний засіб зв'язку двох чи більше предикативних одиниць у складному реченні змінився з розвитком функціонального підходу до синтаксичних явищ. Останнім часом у науковій літературі підкреслюють роль сполучника як пропозиційної зв'язки, предиката предикатів, зауважують, що „різні функції елементарних речень у межах складного речення логічно виступають взаємопов'язаними, оскільки вони регулюються центральним компонентом речення, – предикатом предикатів (пропозиціональним предикатом, пропозиційною зв'язкою)” [2, с. 74].

І. Р. Вихованець класифікує складні сполучникові конструкції за семантичною роллю сполучникових засобів так: а) складні речення з асемантичними сполучниками; б) складні речення із семантичними сполучниками [3, с. 301, с. 319]. Проміжну групу, на думку мовознавця, становлять складнопідрядні речення зі сполучними словами. До семантичних сполучників у складносурядному реченні належать усі сполучні засоби, крім єднальних, у складнопідрядному – більшість із тих, що поєднують підрядну частину з головною детермінантним зв'язком. Семантичні сполучники мають подвійне навантаження: і як показники зв'язку на синтаксичному рівні, і як виразники семантико-синтаксичних відношень. Натомість асемантичні сполучні засоби, виражаючи формально-синтаксичні категорії сурядності та підрядності, уможливають реалізацію семантичного потенціалу інших елементів складного сполучникового речення, як-от: опорного предикатного слова, видочасових дієслівних форм, лексико-семантичного наповнення частин, структури самого речення тощо.

К. Ф. Шульжук, ураховуючи структурно-семантичні параметри складного речення, виділяє чотири рівні класифікації й опису складного речення,

серед яких два рівні семантичні. В основі їх розрізнення семантичність / асемантичність сполучних засобів та участь предикативних частин у вираженні семантико-синтаксичних відношень [10, с. 72]. На першому рівні перебувають сполучникові речення, предикативні частини яких поєднані семантичними сполучниками, а отже, семантико-синтаксичні відношення можна визначити без допомоги контексту. Сюди належить також незначна частина неелементарних конструкцій, компоненти яких поєднані лише семантичними сполучними засобами. На другому семантичному рівні семантико-синтаксичні відношення визначаються предикативними частинами. Йдеться про сполучникові речення із функціональними сполучниками, сполучними словами, безсполучникові конструкції, співвідносні зі сполучниковими, багатокомпонентні складнопідрядні, а також речення з різними видами зв'язку. В умовах асемантичності сполучних засобів і безсполучниковості між компонентами складного речення зростає роль контексту й лексичних актуалізаторів у вираженні семантико-синтаксичних відношень.

За нашими спостереженнями, більшість сурядних частин у межах складносурядного речення вступає у двобічні темпоральні відношення (одночасності, послідовного перебігу дій, станів тощо). За регулярністю функціонування в поетичному мовленні цей тип семантико-синтаксичних відношень у складносурядних елементарних реченнях і в складних реченнях з сурядністю і підрядністю переважає над усіма іншими (49,7%): *Озиме пишно зеленіло, і лист у лузі гомонів* (І. Манжура); *Гора Чернеча стала на коліна, взяла труну безсмертну в чисте лоно, і вічність тополя стала поруч* (І. Драч); *Давно в минулім дні твоєї слави, і плаче дзвонів стоголоса мідь, що вже не вернеться щаслива мить твого буяння, цвіту і держави* (М. Зеров). Асемантичний сполучник **і** в наведених прикладах виконує лише формальну функцію, вираження відношень відбувається за допомогою видо-часових дієслівних форм, лексичного наповнення частин, структури компонентів складного речення. Про регулярність протиставних і зіставних відношень свідчать відсотки їх використання в досліджуваному матеріалі (відповідно 20,3% та 15,5%). Для складносурядних речень і складних речень із сурядністю і підрядністю в поетичному мовленні типовими є сполучники **а**, **але**, **та**, що в сфері зіставних відношень виражають зв'язок неконтрастних явищ, понять, а в протиставних реченнях кваліфікують відношення невідповідності, контрастності. Напр.: *Довго вітер уперто віяв, але чомусь і він тепер, зазирнувши тобі під вії, у волосі твоєму вмер* (В. Симоненко); *За ногу вхопить вітер дим, а сніг і дим завіє, ще й білим язиком твердим прилиже дим, як вміє* (М. Вінграновський) – протиставні

відношення; *А там, посеред поля, серед жита – іржава каска, а у ній, у ній – перепелятка голі що не літо...* (Г. Світлична) – зіставні. У складносурядних багатокомпонентних реченнях і багатокомпонентних реченнях із ведучим сурядним зв'язком на зовнішньому рівні членування встановлюються найчастіше зіставні відношення: *Веселий день давно вже одгорів і даль доносить пісню журавлину, а я іду у морі ліхтарів, закоханий в безсмертну Україну* (В. Сосюра). Частотні причиново-наслідкові семантико-синтаксичні відношення (9,2%): *Ти йдеш – і гнуться її плечі, аж на край неба засяга* (І. Драч). Інші типи відношень, такі як розділові, умовно-наслідкові, порівняно рідко реалізуються в складносурядному реченні та у складному реченні з сурядністю і підрядністю, тому становлять периферійне явище (2,1% та 3,2%).

Умовно-наслідкові та причиново-наслідкові семантико-синтаксичні відношення нетипові для складносурядних одиниць: вони виникли в результаті трансформації цих відношень у складнопідрядному реченні. Темпоральні відношення (часова послідовність та одночасність) у складносурядному реченні також виявляються як модифікація часових відношень складнопідрядної конструкції. Формальна невираженість цих детермінантних відношень пов'язана із додатковими стилістичними значеннями синтаксичного зв'язку, а саме – із вторинною функцією сполучників сурядності. Показниками зв'язку в складносурядних реченнях, де виявляються названі відношення, є сполучники єднальної групи **і**, **й**, **та** (зі значенням **і**). Однак у силу притаманної їм семантичної нейтральності (вони належать до асемантичних, функціональних) ці сполучні засоби не вказують на характер семантико-синтаксичних відношень між компонентами складної конструкції, тому семантико-синтаксичні відношення виражені конкретним лексичним наповненням сурядних компонентів, видо-часовим та способовим співвідношенням дієслів-присудків, залученням у компоненти конструкції (залежно від типу останньої) темпоральних уточнювачів або результативних маркерів: *І буде нас із кожним гоном меншати, і глибшати на плечах вага* (Б. Олійник); *Та боляче б'ється, думав, не пустить гулять на став, і тому не знав я суму, щасливим собі зростав* (В. Симоненко). Останній приклад фіксує раритетний у нашій добірці спосіб вираження категорії наслідку: семантико-синтаксичні відношення ідентифікуються не тільки лексико-семантичним наповненням предикативних частин, а й супровідним словом **тому**, що вказує на наслідковість. Завдяки словам **тому**, **отже**, **значить**, **таким чином**, **внаслідок** досягається високий ступінь вираження наслідку, що властиво передусім конструкціям наукового стилю.

Нерідко навіть у складносурядних реченнях із ти-

повими семантико-синтаксичними відношеннями, зокрема зіставними чи протиставними, приховані додаткові відношення, які традиційно виявляються в складнопідрядних конструкціях. Напр.: *Ми усі по характеру різні, і смаки не однакові в нас, та одна нас росила Вітчизна у великий розбурханий час* (В. Симоненко) – відчутні відношення допустовості. К. Г. Городенська в такому разі сполучний засіб кваліфікує як протиставно-допустовий сполучник сурядності-підрядності [5, с. 216]. А. П. Грищенко, посилаючись на Я. Бауера, з цього приводу зазначив, що тип складного речення як граматичну одиницю можна визначити, коли встановлено зв'язок між граматичним і значеннєвим аспектами. Тобто відмінності семантичного характеру за умови використання тих самих формальних засобів або різні формальні засоби за збереження смислових відношень свідчать лише про смислову диференціацію того самого типу складного речення, а не про різні типи речень [6, с. 29]. Крім того, сполучник **та** як функціональний засіб зв'язку сам не виражає ні протиставного значення, ні відношення допустовості, а лише в мовному оточенні. Проте там, де з'являються приховані підрядні відношення, є можливість трансформувати складносурядні речення в складнопідрядні з відповідними сполучними засобами.

У безсполучникових складних елементарних і багатокомпонентних реченнях, а також у неелементарних конструкціях із безсполучниковим зв'язком на першому рівні членування досить широкий спектр відношень. Здебільшого тут встановлюються темпоральні, пояснювальні, причинові, рідше – наслідкові або зіставні / протиставні: *Зірвалось вогнистее слово, сплелись переможені руки* (М. Старицький); *Там, за вікном, я чую, світ інакший шумить-гуде, веде свою розмову* (Леся Українка); *Не так воно стало: москалики, що задріли, то все очухрало* (Т. Шевченко); *Подивилась сивий пугач в степу на могилі, зажурились чумаченьки, тяжко зажурились* (Т. Шевченко); *Я мертвих всіх палю, палю, живих огнем своїм я грію* (П. Тичина). Актуалізація відношень за умов безсполучниковості відбувається завдяки відповідному інтонуванню, яке узгоджується зі смисловим наповненням синтаксичних одиниць.

Розгалуженість семантико-синтаксичних відношень поряд із синтаксичною будовою і тісним об'єднанням частин – одна з ознак, за якими складнопідрядне речення визначають як центральний тип у структурі складного. Аналіз семантико-синтаксичних відношень у двокомпонентних реченнях цього типу засвідчив, що регулярно між їхніми частинами встановлюються адвербіальні (обставинні) відношення, із якими корелює детермінантний зв'язок (54,6%), тимчасом як атрибутивні та об'єктні відношення

виявлено відповідно в 28% та 17,4% двокомпонентних складнопідрядних конструкцій: *На траві прибитій не буде видно сліду ні на мить, як станеш ти угледіти крізь віти густу, глибоку і м'яку блакить* (О. Ольжич); *Лишилася сама, коханка безіменна, і дивиться на путь, де курява паде* (М. Бажан); *Люблю свої обов'язки трудні, себе за плечі інших не ховаю, свій хліб у світі чесно заробляю і можу поклястись при знамені, що мав би за найвищу нагороду потрібним бути власному народу* (М. Луків). Результати спостережень викладено в таблиці.

У складнопідрядних багатокомпонентних реченнях семантико-синтаксичні відношення комбінуються по-різному. Тут представлений майже весь спектр відношень, виділюваних в елементарному складнопідрядному реченні, тому проаналізувати всі варіанти комбінацій у поліпредикативних конструкціях неможливо. Обмежимося характеристикою семантико-синтаксичних відношень лише в основних типах складнопідрядних багатокомпонентних конструкцій.

Особливими в семантико-синтаксичному аспекті є КОС (конструкція з однорідною супідрядністю), оскільки вони репрезентують складнопідрядну одиницю, у якій на різних рівнях членування можуть виявлятися лише певні типи відношень: на першому рівні ті, що властиві складнопідрядним реченням, на другому рівні – складносурядним. Центральну позицію серед КОС посідають синтаксичні одиниці з об'єктними, атрибутивними, часовими, порівняльними семантико-синтаксичними відношеннями на зовнішньому рівні: *Кажуть, бачиш, що все то те таки й було наше, що вони тільки наймали татарам на нашу та полякам* (Т. Шевченко); *Любить він ночі холодні, протяті шурхотом, коли позіхають трамваї і тихо сичить неон* (І. Драч); *Аж тоді скориться світлу темноводая затока, як звоює небо ціле буря ясноока, як прониже блискавиця води срібними мечами і на саме дно загляне бистрим очами* (Леся Українка); *Як світанки в ранки і як ночі в дні, хтось колись повірив у мої пісні* (Г. Чубач). Менш поширеними, але загалом регулярними є причинові, цільові, просторові та допустові відношення. Переважання семантико-синтаксичних відношень одного типу та обмежене функціонування іншого свідчить про те, що одні типи підрядних у поезії посідають центральну позицію, інші – периферійну. Так, на периферії в КОС віршового мовлення виявилися умовні та супровідні семантико-синтаксичні відношення. Загалом у понад 45% КОС зовнішній рівень представлений прислівними відношеннями.

Одним із способів посилення сприйняття СБР є звуження кола можливих синтаксичних зв'язків між компонентами, порівняно зі складним елементарним реченням, а це, у свою чергу, звужує коло можливих

семантико-синтаксичних відношень. Така тенденція поглиблюється в міру збільшення кількості компонентів у окремих моделях поліпредикативного речення. У проаналізованих КОС зі зростанням кількості рівнів членування зростає й питома вага об'єктних та атрибутивних відношень. Якщо в трикомпонентних КОС наявні умовні та супровідні відношення, то із збільшенням кількості предикативних одиниць у складі цих конструкцій від трьох до десяти коло виділюваних семантико-синтаксичних відношень звужується, оскільки вже в чотирикомпонентних моделях наведені відношення не фіксуємо, а використання порівняльних, просторових, причинових, цільових та допустових семантико-синтаксичних відношень кількісно обмежується.

Частотність типів семантико-синтаксичних відношень у складнопідрядному елементарному реченні

Тип відношення	Частотність
Часові	12%
Причинові	6,7%
Наслідкові	0,6%
Цільові	5,7%
Умовні	6%
Допустові	3,5%
Порівняльні	16,8%
Просторові	3%
Супровідні	0,3%
Атрибутивні	28%
Об'єктні	17,4

На внутрішньому рівні безумовна перевага на боці темпоральних семантико-синтаксичних відношень. У межах підрядного блоку однорідні супідрядні вступають переважно в типові для складносурядного речення семантико-синтаксичні відношення одночасності, рідше – послідовності: *Коли земля в холодну ніч заглинена і вітер в полі тягне горяка, – у полі, між козацькими могилами, мій Дон Кіхот шукає вітряка* (Л. Костенко); *Він міг би сказати про те, що бравсь відкривати Шевченка уже не один митець, що з тертих дверей майстерень він брів по материках од пам'ятників у скверах до марок на сірниках, мальований, бронзокутий, одкритий сотні крат...* (Б. Олійник). Усі інші відношення між компонентами блоку однорідних супідрядних виявилися рідко вживаними.

У поетичному мовленні, як і в літературній мові загалом, характер структури КПП (конструкція з послідовною підрядністю), при якому кожен наступний компонент послідовно включається в попередній, накладає на цей тип складних багатоконпонентних речень подвійні обмеження, оскільки кожен із підрядних компонентів, крім останнього, повинен відповідати умовам сполучуваності як відповідних їм головних, так і суміжних підрядних речень. Так, у двоступеневих КПП

на першому рівні членування 55,4% – це відношення об'єктні та атрибутивні; на другому рівні членування таких відношень загалом 49%: *Але зятям собі, що колись можуть настати і такі часи, коли нашої мови не буде пам'ятати навіть найменший соловейко* (І. Малкович). Сполучення в різних комбінаціях лише підрядних прислівних спостерігаємо в 26% трикомпонентних конструкцій із послідовним підпорядкуванням, у 23% комбінуються першоступеневі й другоступеневі адвербіальні відношення. Наприклад: *Лиш одна є втіха в тому, що під небом голубим аж тепер вже видно, хто ми, до самісіньких глибин* (Л. Костенко); *Ні зради яд, ні танки, ні гармати не допоможуть ворогу в бою, коли на нас він рушить, щоб зламати Вітчизну сонячну мою* (В. Сосюра).

Найпоширенішими в КПП є такі поєднання семантико-синтаксичних відношень: об'єктні – атрибутивні (7,6%), об'єктні – об'єктні (6,9%), атрибутивні – атрибутивні (6,9%), причинові – атрибутивні (6,2%), атрибутивні – порівняльні (5,5%), порівняльні – атрибутивні (4,8%), атрибутивні – об'єктні (4,8%) об'єктні – причинові (3,5%), причинові – порівняльні (3,5%) та ін.

У досліджуваному матеріалі виявлено поодинокі випадки поєднання на різних рівнях членування однофункціональних детермінантних підрядних, що можливо за умови використання синонімічних сполучних засобів: *І я не стану довго сніг ловить, щоб не стужитись болем за тобою. Бо не вернути втрачені жалі* (Г. Чубач). Досить часто в поетичному мовленні вживані КПП із однотипними прислівними відношеннями: *Находила найтяжча праця і людям найдорожчі дні, коли з природою змагається так радісно в отій борні, що називається жнивими – сказавши простими словами* (М. Рильський).

Складна організація КНС (конструкція з неоднорідною супідрядністю) утруднює поділ цієї моделі на рівні членування. Реченням цього типу більшою мірою, ніж іншим складним багатоконпонентним реченням, властива одномірність, що зазвичай зумовлює неієрархічний характер їх будови. Відповідно семантико-синтаксичні відношення в КНС так само можуть бути ієрархічними та неієрархічними. Так, у КНС із комбінованою супідрядністю здебільшого на зовнішньому рівні встановлені часові семантико-синтаксичні, на внутрішньому атрибутивні, рідше з'ясувальні: *А як місяць, злізши із стодоли, бравсь гострити шаблю до світанку, він ішов на узбережжя поля, що котило тирсу на Диканьку* (Б. Олійник); *Та вже як малося звершитись чудо, із жахом пересвідчився маєстро, що між апостолів лишивсь ... Іуда* (Б. Олійник).

Отже, у поетичному мовленні атрибутивні та об'єктні відношення домінують у складнопідрядних

елементарних конструкціях і в центральних моделях складнопідрядних багатокomпонентних речень. Темпоральні відношення центральні в складносурядних синтаксичних одиницях, у блоці підрядних у КОС. Часові відношення посідають центральне місце також у складнопідрядних елементарних реченнях, у КНС та КОС на зовнішньому рівні членування. У складно-підрядних конструкціях поетичного мовлення також помітна тенденція до активізації порівняльних відношень. Останні виявилися найчастотнішими серед детермінантних у складнопідрядних елементарних реченнях, одними з центральних на першому рівні членування у КОС і КПП. Загалом порівняння належить до засобів реалізації образної функції мови, а оскільки поезія – це образний тип мовлення, широке застосування підрядних конструкцій із порівняльними відношеннями виявляється як специфіка віршового жанру.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белошапкова В. А. Сложное предложение в современном русском языке. Некоторые вопросы теории / В. А. Белошапкова. – М. : Просвещение, 1967. – 160 с.
2. Богданов В. В. Семантико-синтаксическая организация предложения / В. В. Богданов. – Л. : Изд-во Ленинградского ун-та им. А. А. Жданова, 1977. – 204 с.
3. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : [підручник] / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.

4. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І. Р. Вихованець. – К. : Наукова думка, 1992. – 224 с. – (Наукове видання / АН України, Ін-т української мови).

5. Городенська К. Граматичний словник української мови. Сполучники / К. Городенська. – Херсон : Видавництво ХДУ, 2007. – 340 с.

6. Грищенко А. П. Складносурядне речення в сучасній українській літературній мові / А. П. Грищенко. – К. : Наукова думка, 1969. – 155 с.

7. Гуйванюк Н. В. Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць / Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 1999. – 335 с.

8. Курс сучасної української літературної мови : [за ред. Л. А. Булаховського]. – К. : Радянська школа, 1951.

9. Шведова Н. Ю. О соотношении грамматической и семантической структуры предложения / Н. Ю. Шведова // Славянское языкознание: VII Международный съезд славистов. – М. : Наука, 1973. – С. 458–483.

10. Шульжук К. Ф. Класифікаційні параметри складного речення / К. Ф. Шульжук // Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії : зб. наук. праць Рівненського державного гуманітарного університету. – Рівне, 2005. – Вип. 13. – С. 70–73.

11. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : [підручник] / К. Ф. Шульжук. – К. : Видавничий центр „Академія”, 2004. – 408 с. – (Альма-матер).

SUMMARY

The article is dedicated to the problem of composite sentence functioning in poetic speech; it establishes the central / peripheral types of semantic-syntactic relations between the components of composite constructions in poetic genre.

УДК 811.161.2'367.332.3

Володимир КАЛЕНИЧ

АДВЕРБІАЛЬНІ СИНТАКСЕМИ У ДВОСКЛАДНИХ РЕЧЕННЯХ З ОДНОВАЛЕНТНИМИ ДІЄСЛІВНИМИ ПРЕДИКАТАМИ

У статті розглянуто семантико-синтаксичні параметри неелементарних речень з одновалентними дієслівними предикатами в українській мові. Такі предикати прогнозують тільки позицію суб'єкта і породжують реченсві конструкції двокомпонентної будови. Вторинні предикатні синтаксеми адвербіальної семантики ускладнюють ці семантико-синтаксичні структури, трансформуючи їх у неелементарні речення.

Ключові слова: предикат, одновалентний дієслівний предикат, синтаксема, адвербіальні синтаксеми, неелементарні речення.

У концептуальних вимірах сучасного синтаксису речення розглядають як основну багатоаспектну одиницю на теоретичних засадах його формальної і семантичної цілісності, комунікативного призначення й ін. Питання вивчення простих речень і їхнього структурування, хоч і мають уже певні традиції в українській і зарубіжній науці, все ж і на сьогодні залишаються актуальними.

Вагомий внесок у розвиток теорії речення зробили І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, Н. В. Гуйванюк, А. П. Загнітко, Н. Л. Іваницька, О. С. Мельничук, М. В. Мірченко, І. І. Слинько, М. І. Степаненко, К. Ф. Шульжук й ін. Граматисти зосереджують увагу на дослідженні речення як багатомірної ієрархічно організованої синтаксичної одиниці, структурні компоненти якої перебувають у взаємозв'язку і

ЗМІСТ

Вітаємо з ювілеєм!	3
Труш Т.М. Слово вчителя.....	4
Розділ I. Актуальні проблеми синтаксису	6
Гуйванюк Н.В. Складносурядні речення ускладненої структури	6
Кульбабська О.В. Класифікаційні параметри простого неелементарного речення в синтаксичній концепції К.Ф.Шульжука	11
Кузьмич О.О. Імплицитні елементи в структурі складного речення	15
Шкарбан Т.М. Засоби стислості структури складних конструкцій з однорідною супідрядністю	18
Волощук Р.М. Зовнішні синтаксичні актуалізаційні категорії речення.....	21
Давнюк С.В. Особливості семантики складних сурядно-підрядних конструкцій в українській мові	24
Ричагівська Ю.Є. Типи семантико-синтаксичних відношень у складному реченні віршованого жанру	27
Каленич В.М. Адвербіальні синтаксеми у двоскладних реченнях з одновалентними дієслівними предикативами	32
Щербачук Н.П. Імплицитність – експліцитність синтаксем у простих реченнях-репліках діалогічних едностей типу питання-відповідь	36
Пітель В.І. Незакінчені речення: проблема синтаксичного аналізу.....	40
Пацаранюк Ю.М. Синтаксичні конвергенції як форма реалізації іронії у структурі речення.....	43
Межов О.Г. Орудний відмінок як основний морфологічний варіант інструментальної синтаксеми.....	46
Роїк О.Ю. Семантична нівеляція порівняльних сполучників у структурі складнопідрядних речень.....	50
Костусяк Н.М. Формально-синтаксичні та комунікативні ознаки знахідного відмінка іменників.....	55
Розділ II. Проблеми мовознавчих теорій.....	60
Загнітко А.П. Сучасні класифікації концептів: теоретичний і прикладний аспекти	60
Архангельська А.М. Еталон та анти-еталон чоловічої краси у дзеркалі української мови	67
Мединська Н.М. Проблема предметних та ознакових слів у сучасній лінгвістиці: семасіологічний аспект.....	71
Воробйова Л.М. Слово та його значення: психолінгвістичний аспект	74
Пальчевська О.С. Просторово-орієнтаційний код в українській фразеології.....	78
Войцешук Л.А. Синергетика мови як вияв її духовної сутності в лінгвофілософських концепціях вітчизняних учених.....	81
Бобрикова Ю.В. Мовні реалії та проблеми перекладу	86
Розділ III. Актуальні питання культури мовлення	90
Єрмоленко С.Я. Культура мови і мовні ідеали суспільства.....	90
Сюта Г.М. Поетичне слово-образ як знак української культури	94
Весельська Г.С. Нові явища у функціонування еднальних сполучників в українській літературній мові на початку ХХІ століття	97
Шульжук Н.В. Молодіжний жаргон як лінгвосоціальне явище.....	101
Желязкова В.В. Стилїстичні засоби вираження оцінки у сучасному політичному дискурсі ЗМІ України.....	106
Вокальчук Є.Л. Культурно мовні проблеми спортивного теледискурсу	110
Розділ IV. Актуальні проблеми лексикології	114
Вокальчук Г.М. Українська індивідуально-авторська неологія та неографія: стан і перспективи	114
Шульга Т.А. Семантико-синтаксичні прийоми створення комізму	118
Адах Н.А. Оказіональні іменники зі значенням конкретної предметності в поетичному словнику Василя Барки	121
Гаврилюк Н.В. Особливості еволюції індивідуально-авторської лексичної номінації в поезії неокласиків	124
Тимочко О.Б. Основні тенденції у словотворчій практиці поетів-дисидентів 60-70-х років ХХ ст.	127
Тиха Л.Ю. Метафора Марії Матіос: семантичні типи та синтаксичні особливості їх реалізації (на матеріалі малої прози).....	130

Степанова О.І. Проблеми унормування та стандартизації наукової термінології.....	134
Дзюба М.М. Специфіка процесу апелятивзації у сфері наукової термінології	137
Шевчук Т.Б. Запозичені лексеми на позначення осіб, які займаються фінансово-економічною діяльністю в сучасних засобах масової інформації.....	141
Кірілкова Н.В. Фольклоризми у повістях Миколи Вінграновського	145
Панцьо С.Є., Лісняк Н.І. Складні слова як засіб емотивності у поезії Д. Павличка.....	149
Розділ V. Актуальні питання лінгвістики тексту, історії української мови, топонімики, діалектології.....	153
Сікорська З.С. Прийменникові конструкції як вада професійного мовлення.....	153
Олексієвць Л.С. Функціонально-стилістичні особливості тексту офіційно-ділового стилю	159
Карчевська О.Р. Мовна організація портрета людини в українській прозі 20-30 років ХХ ст. (на матеріалі повістей Б.Антоненко-Давидовича	164
Бирик С.П. Розмовно-діалогічна мова в художній оповіді (на матеріалі творів Григора Тютюнника	167
Мялковська Л.М. Конкретно-чуттєвий компонент у мовотворчості І.Нечуя-Левицького	171
Пітель В.М. Народна етимологія і суміжні мовні явища	175
Мандрик Н.В. Народне розмовне джерело як матеріал художньої творчості в Україні 17-18 ст.	179
Бісовецька Л. А. Відмінний словотвір дієслів за допомогою суфікса <i>-и-</i> в українській мові: історія і сучасність.....	183
Бачкур Р.О. Лінгвістична типологія назв тварин як твірної бази в українській мові.....	187
Каленюк С.О. Топоніми як ваговий шар ономастичного простору у творах Уласа Самчука.....	192
Джочка І.Ф. Лексико-семантична типологія іменників з кількісним значенням (на матеріалі гуцульських говірок).....	195
Кисіль К.С. Семантика номінативних знаків глутонімії (на матеріалі словника «Арго нововижівських кожухарів на Волині» Й.Дзензелівського).....	201
Лавренчук М.В. Питання системного дослідження матеріальної лексики західно-поліських говірок	205
Розділ VI. Актуальні проблеми зіставного мовознавства.....	210
Даниленко Л.І. Становлення лінгвокогнітивної парадигми в чеському мовознавстві.....	210
Погрібна Т.А. Комунікативно-прагматичні особливості чеських народних прикмет	213
Кондзеля О.С. Засоби комізму в польському художньому дискурсі (Katarzyna Grosnowa «Nigdy w zygii!» і «Serce na temblaku»).....	217
Філь О.М. Культурноспецифічні слова у ролі запозичень в етнічних мовних картинах світу (на матеріалі української та польської мов)	222
Семагин Т.С. Реконструкція слів-імен концептів <i>прекрасне/потворне</i> в англійській та українській мовах.....	224
Яскевіч Ю.В. Етимологічний аспект аналізу концепту <i>страх</i> в англійській, українській та французькій мовах	228
Бісовецька Т.В. Реконструкція номінацій соціального статусу людини тематичного поля «Сімейні стосунки».....	232
Дутчак Н.М. Демінутивна семантика у сфері дієслова.....	236
Розділ VII. Актуальні проблеми мовної освіти.....	240
Хом'як І.М. Орфографічна культура писемного мовлення.....	240
Лещенко Г.П. Комунікативні завдання у системі вивчення морфології у 6-7 класах загальноосвітніх шкіл	243
Златів Л.М. Засвоєння основних способів підвищення інформативності тексту студентами-філологами	250
Антончук О.М. Психологічні умови формування орфографічних умінь і навичок в учнів 6-7 класів	254
Ковальчук Н.П. Символіка знаків пунктуації в електронній письмовій мові.....	257

Наукове видання
Збірник наукових праць
Актуальні проблеми сучасної філології
Мовознавчі студії
Випуск XVII

Упорядкування та наукове редагування
Степанова О.І.

Технічний редактор
Литвак А.М.

ББК 81 Збірник наукових праць Рівненського державного гуманітарного університету.
А 43 Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії.
4 Вип. 18. – Рівне: РДГУ, 2010. – 265 с.
УДК
811.161.2

Здано до набору _____ . Підписано до друку _____
Формат 70x100¹/₁₆.
Папір офсетний. Друк на ризографі.
Гарнітура Times New Roman Cyr.
Умовн. друк. арк. 8.0.
Тираж 300 прим. Зам. 57/1.

Видавничі роботи: редакційно-видавничий відділ РДГУ
33000, м. Рівне, вул. С.Бандери, 12.
Рівненський державний гуманітарний університет.
Адреса редакції: м. Рівне, вул. Остафова, 31; кафедра української мови